

KONCEPT *imitatio* V DÍLE GEORGE PUTTENHAMA *The Art of English Poesie*[†]

Imitatio IN GEORGE PUTTENHAM'S *The Art of English Poesy*

Jiřina Havlová*

Abstrakt: Studie se zabývá analýzou díla alžbětinského autora George Puttenham (1529 nebo 1530 – 1591) *The Art of English Poesie*, ve kterém se zaměřuje především na koncept *imitatio* v návaznosti na antické autory (zvláště Horatia a Quintiliana). Studie se v tomto kontextu věnuje také otázce originálního přínosu tohoto díla alžbětinské literární kultuře v oblasti renesanční poetiky a rétoriky.

Klíčová slova: *imitatio*, Puttenham George, alžbětinská poetika, antika, básnictví, rétorika, Horatius, Quintilianus.

Abstract: Study deals with the consideration of *The Art of English Poesy* by George Puttenham (1529 or 1530 – 1591) that focuses on the concept of *imitatio*, particularly the concept of *imitatio* in Puttenham's works and ideas of ancient authors (especially Horace, Virgil and Quintilian). It also pays attention to Puttenham's original contribution to the Elizabethan literary culture.

Keywords: *imitatio*, Puttenham George, Elizabethan poetics, classical poetics, Horatius, Quintilianus.

*Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 19, 306 14 Plzeň; e-mail: sisi.1@seznam.cz.

[†]Studie byla podpořena v rámci projektu SGS-2014-037 *Mimesis a imitatio v alžbětinské poetice v kontextu renesanční reflexe antického a kontinentálního vědění*.

Studie analyzuje alžbětinské dílo *The Art of English Poesie* (vydané r. 1589¹), v němž se zaměřuje především na koncept *imitatio*, resp. na pojetí nápodoby děl a stylu antických autorů (zvláště Horatia a Quintiliana); v této souvislosti se také věnuje otázce originálního přínosu zmíněného díla anglické literární kultuře v oblasti renesanční poetiky a rétoriky.

V antické (resp. latinské) literatuře koncept *imitatio* představoval snahu přiblížit se formálně i obsahově vzoru, ke kterému se daný básník hlásil; ovšem mnohdy se jednalo spíše o zpřístupnění básnického jazyka nežli o originalitu díla.² V této studii bude termínu *imitatio* používáno ve smyslu nápodoby vzoru (především Horatia a Quintiliana), a tím zprostředkování básnického jazyka a antických znalostí poetiky a rétoriky; studie rovněž poukáže na potenciální originalitu autora *The Art of English Poesie*, za kterého bývá ve většině případů považován George Puttenham.³

Významným rysem renesance a nastupujícího humanismu byla záliba v antické historii a kultuře, ovšem zároveň ve vzdělanosti soudobé – to vše bylo v této epoše podstatné a patřilo to k nezbytnému vzdělání anglické dvorské šlechty; důležitými znaky této doby byly nové školní osnovy, které podpořily zájem o rétoriku a antickou literaturu, stejně tak o překlady a imitace antických vzorů.⁴ Mezi nejvýznamnější díla (která vlastnil i Puttenham) patřila latinská díla Cicera, Vergilia, Ovidia a Horatia; přeložené řecké spisy od Platóna, Aristotela, ale i soudobá tvorba Pica della Mirandoly, Sannazara, Ronsarda; dále historické knihy, cestopisy, díla pojednávající o medicíně, matematice, právu, politice a dalších; poté básnická a filosofická díla – Petrarky, Castigliona, Machiavelliho, Erasma Rotterdamského.⁵ Nejvíce ceněnými antickými spisy v renesanci byly rétorické příručky Quintiliana (*Institutio oratoria*) a Susenbrota (*Epitome tropeum ac schematum*), které byly typickými traktáty, zabývajícími se zvláště tzv. *elocutiem*.⁶

Z tvorby George Puttenhama se dochovala pouze *The Art of English Poesie*, *Partheniades* a *The Justification* – nicméně v *The Art of English Poesie* se autor nejednou obrací k citacím ze svých drobnějších dílek a používá je jako příklady pro svá tvrzení.⁷ Co se týká ostatních literárních zdrojů, které Puttenham využíval, *The Art of English Poesie* obsahuje četné odkazy na římská díla významných básníků a řečníků; kromě toho je zde patrný zájem o novoplatoniky (Marcilia Ficina),

¹Alexander 2004, s. lxiii.

²Conte 2003, s. 288.

³O problematice autorství díla *The Art of English Poesie* např. Whigham – Rebhorn (eds.) 2007, s. 18–23; Ward 1925, <http://www.jstor.org/stable/508890>, citováno 13. 9. 2014, s. 284–308.

⁴Alexander 2004, s. xx.

⁵Whigham – Rebhorn (eds.) 2007, s. 26; 28–29.

⁶Alexander 2004, s. lxiii. *Elocutio* je podle Quintiliana styl jednotlivých slov či sousloví, která musejí být především „latinská, jasná, zdobná a aby byla vhodná, přizpůsobená k účinku [...] u slovních spojení na to, aby byla správná, vhodně umístěná“ (Quintilianus 1985, s. 354).

⁷Whigham – Rebhorn (eds.) 2007, s. 16–17.

o Erasma Rotterdamského (který Puttenhamovo dílo zřejmě dosti ovlivnil), o renesanční básníky Itálie – Petrarqu, Danteho a Ariosta.⁸ Tato studie se však primárně orientuje pouze na vzory antické (resp. na Horatia a Quintiliana).

Poezie je dle Puttenhama mj. uměním imitace a básník nejenom (božským) tvůrcem, ale také imitátorem předchozích vzorů. Puttenham zde znovu položil tehdy aktuální otázku, proč by anglický jazyk neměl mít stejné kvality jako řečtina a latina a nemohl by se používat k básnické imitaci jako zmíněné jazyky.⁹ Mínil, že i anglický jazyk je schopen vytvořit pravidla, která by vycházela z aktuálního jazykového úzu.¹⁰ Puttenham se rovněž pokoušel o návrat lexikální stránky anglického jazyka k anglosaskému původu a sympatizoval s těmi, kteří se snažili anglický jazyk očistit od těchto nežádoucích příměsí. Sám vytvořil mnoho archaických, venkovských a neobvyklých synonym či neologismů se saxonským původem,¹¹ rovněž usiloval o vysvětlení některých termínů pocházejících z řečtiny či latiny, které se transliterovaly do anglického jazyka a nebyly vždy správně používány.¹² Kritici Puttenhamova odkazu však tvrdí, že text nikdy nemohl být klasickou příručkou renesanční teorie básnictví, neboť se výrazně odlišoval od ostatních dochovaných děl, např. Sidneyových či Danielových.¹³

Epocha alžbětinské renesance se analogicky jako doba Octaviana Augusta zaměřovala na vytvoření základu vlastní literární kultury. Zatímco Římané 1. století př. n. l. vystavěli svůj výchozí bod na řecké kultuře, anglická renesance se obracela k řeckým i římským autorům a řečníkům – hlavním úkolem bylo tedy definovat nové literární druhy výrazově i obsahově a upravit je tak, aby se mohl zformovat anglický jazyk, který by požadavkům soudobé literatury vyhovoval lépe. Za jeden z antických příkladů lze považovat Vergilia, který, ačkoliv se držel vzoru Homéra a Theokrita, položil originální základ novým druhům básní s aktuálními tématy Augustovy vlády.¹⁴

Puttenham ve svém spisu *The Art of English Poesie* využíval znalostí latinského jazyka a částečně jazyka řeckého – tím se v duchu své doby hlásil k příslušnosti ke vzdělané vrstvě šlechty,¹⁵ avšak zároveň podal ne zcela reálný pohled na prostředí vhodné pro básnictví a rétoriku, když je umístil pouze na královský dvůr. Puttenhamovo dílo je proto někdy považováno za mylnou sociální ukázkou té doby (být dobrým básníkem se rovnalo být anglickým dvořanem).¹⁶ Avšak jakkoliv je *The Art of English Poesie* vystavěné na oslnivé reprezentaci svého autora

⁸ *Ibid.*, s. 28; 30–31; 35.

⁹ Puttenham 2007, s. 95.

¹⁰ Lamb 2009, s. 28.

¹¹ Alexander 2004, s. lxvi.

¹² Puttenham 2007, např. s. 165–166.

¹³ Lamb 2009, s. 24–25; 29.

¹⁴ Conte 2003, s. 244–247.

¹⁵ Whigham – Rebhorn (eds.) 2007, s. 28–29.

¹⁶ Javitch 1972, <http://www.jstor.org/stable/2907790>, citováno 25. 4. 2014, s. 866 a 869.

jako vzdělaného šlechtice, věnuje se otázkám pojímaným podle vzoru antických myslitelů, např. tématu morálky v souvislosti s jazykovou kulturou společnosti; je pokusem o vytvoření základu pro rozvoj anglického jazyka způsobem, jakým kdysi reflektovali Římané latinu vzhledem k řečtině, a to zejména na rétorické a literární úrovni. Analogickým tématem, které se diskutovalo v době alžbětinské renesance, bylo, jak lze nejlépe převést řecké či latinské verše do anglického jazyka.¹⁷

Puttenham se pokusil uchopit básnictví jako umění, které se vyvíjelo již od antiky a jemuž je nutno věnovat dostatečnou přípravu včetně znalosti dějin básnictví. Rozlišoval osobu píšící verše od básníka jako umělce (resp. řemeslníka, tvůrce) – z této spojitosti Puttenham usuzoval na význam básníka jako na toho, kdo vytváří verše. Vymezil dále koncept básníka jako takového – básník může být následovník jiného či imitátor (napodobitel), protože dokáže vyjadřovat a popisovat pravdivě a živě cokoli, co chce. Zdůrazňoval, že básnictví není pouze uměním něco psaním tvořit, ale je také uměním nápodoby (*imitatio*).¹⁸

The Art of English Poesie se skládá ze tří knih, které se věnují konkrétní tematice – kniha I. vypovídá o básnících a o poezii („Of Poets and Poesy“¹⁹), kniha II. o správných rozměrech básně („Of Proportion Poetical“²⁰), kniha III. o rétorických figurách a ornamentech („Of Ornaments“²¹). Souhlasně s konceptem *imitatio auctoris* *The Art of English Poesie* vycházel z více předloh, z antických autorů si zvolil především Horatia a Quintiliana. Jak bude v dalším textu ukázáno, inspiroval se zejména Horatiovým konceptem básníka jako tvůrce (*maker*); zároveň touto imitací položil základ svému kritickému textu. Zatímco Horatius poukázal na magickou sílu prvních řeckých básníků a hudebníků Orfea či Amfiona v souvislosti s významem těchto umění pro společnost, Puttenham tuto tematiku promítl do politické, společenské a kulturní scény své doby.²²

Kniha I. se zabývá zvláště řeckou, latinskou (římskou) a anglickou poezií – je evidentní, že Puttenham navazuje na Horatiův spis *De arte poetica*, který se zamýšlí nad formou a obsahem básní. Spis *De arte poetica* (původně *List Pisonum*) je považován za teoretické dílo o básnictví, které se stalo velice brzy hodnotné pro antiku a později i pro renesanci; jako jedno z prvních formuluje základy básnictví. Ačkoliv Horatius navazuje na díla Aristotelova (či Varronova a Cicerova), tři nejdůležitější zásady básnictví určil tímto způsobem: básník napodobuje přírodu čili přirozený život (*imitatio*); báseň je psána racionálně, jednotně, přiměřeně; básník tvoří své dílo odpovědně, protože ví, že jeho báseň má důležitý kulturně společen-

¹⁷Alexander 2004, s. xxii.

¹⁸Puttenham 2007, s. 93–94.

¹⁹*Ibid.*, s. 93.

²⁰*Ibid.*, s. 153.

²¹*Ibid.*, s. 221.

²²Appert 2000, <http://www.jstor.org/stable/3190011>, citováno 13. 9. 2014, s. 49.

ský význam.²³ Horatius nabádal k tvorbě neologismů v latině a k návratu k archaismům,²⁴ a rovněž Puttenham kladl důraz na čistotu a senzitivitu básnického jazyka.²⁵ George Puttenham se přiblížil také k horatiovské morálce, spjaté s poetikou, neboť např. v horatiovské satíře byly analyzovány a kritizovány nedostatky společnosti.²⁶ Navíc Horatius souhlasně s Puttenhamem prohlašoval, že básník musí mít talent i píli, resp. že úspěch básně nespočívá pouze ve vrozeném talentu:

„Básník se musí naučit znát, jak to v životě chodí,
a ve své hře to pak živě imitovat (na tom trvám)...“²⁷

či:

„Znovu a znovu se ptáme, zda zásluhou nadání vzniká
básnický čin, nebo díky umu... To bych rád věděl,
co píle bez génia či pouhý talent by zmohly...
Vzájemnou potřebou se jedno k druhému váže.“²⁸

Také Quintilianus pojednává o nutnosti rozvíjet lidskou přirozenost dalším učením:

„Já nebojuji proti přirozenosti, neboť se nedomnívám, že by se vrozené
dobro mělo opustit, nýbrž zvětšit a ještě přidat, co chybí.“²⁹

Kniha I. se rovněž věnuje formám poezie, mezi nimi horatiovským elegiím, které Puttenham označoval jako lamentace.³⁰ Elegické verše byly podle Horatia výrazem pro smutek a bolest:

„V dvojici veršů nestejných stop byl zpočátku vzlykot zakódován...“³¹

Puttenham tak jako Horatius zdůraznil důležitost správných metrik pro básnický přednes při přesně určené příležitosti.³² Ve druhé knize *The Art of English Poesie* se její autor vyrovnává s odkazem řecké a latinské kultury, resp. básnictví a rétoriky, zabývá se proporcemi básní a opět zde vychází z Horatiových doporučení a pouček. Je známo, že již od antiky probíhala diskuze o otázce, jak nejpřirozeněji vyjádřit mluvený či psaný jazyk.³³ Puttenham zdůraznil, že jestliže je básnictví pojímáno

²³Stehlíková 2002, s. 67–70.

²⁴Horatius 2002, vv. 46–62; 70–71.

²⁵Craik 2008, <http://www.jstor.org/stable/10.1353/ren.0.0136>, citováno 25. 4. 2014, s. 1031.

²⁶Conte 2003, s. 284–285.

²⁷Horatius 2002, vv. 317–318.

²⁸*Ibid.*, vv. 408–411.

²⁹Quintilianus 1985, s. 96–97.

³⁰Puttenham 2007, s. 135–137; Weitzmann 1935, <http://www.jstor.org/stable/458149>, citováno 13. 9. 2014, s. 36; 438.

³¹Horatius 2002, s. 19, vv. 75–76.

³²Srov. *ibid.*, vv. 86–100.

³³Srov. Puttenham 2007, s. 167–168.

jako umění, které pěstovali již v antice, obsahuje jasně stanovená pravidla; dále rozvedl úvahu, proč by angličtina té doby mohla mít stejně vynikající umění poezie, jaké měli antičtí umělci; navíc konstatoval, že angličtina je od latiny a řečtiny lingvisticky dosti odlišná a některé básně lze jen obtížně přeložit do anglického obecného jazyka.³⁴

Kniha III. pojednává o definicích a systému rozdělení řečnického systému na konkrétní části, z nichž se Puttenham věnoval převážně *elocutio*, tzn. správnému stylu mluvení (dle Quintiliana je nutné mluvit spisovně a používat co nejméně cizích slov).³⁵ Kniha III. vypovídá o rétorice v básnictví, ovšem je evidentní, že pro Puttenhamu rétorika neznamenalou pouhou složku básnictví, nýbrž básnictví samé.³⁶ Tato část se stala přehledem řečnických figur, ve které Puttenham navazoval nejpravděpodobněji na Quintiliana;³⁷ též v ní umístil ve své době populární ozdobné básnické figury, které převzal ze známé *Greek Anthology*; lze zmínit i možnost, že básnické figury propojil s neznámými orientálními zdroji.³⁸ Za návaznost na Quintiliana jsou považovány řečnické figury (Puttenham rozděluje rétorické figury do tří hlavních okruhů – sluchové (*auricular*), vnímatelné, praktické (*sensable*) a aforistické, rétorické (*sententious*)),³⁹ jejichž užití lze však podle Puttenhamu chápat za záměrné a ambivalentní, skrývající skutečné úmysly řečníka; tyto figury vždy mají skrytý záměr a širší význam.⁴⁰ Dané figury autor personifikuje, a tím vytváří charakter, který reprezentuje typ chování s ohledem k jazyku.⁴¹ Puttenham vnímá poezii jako určitý klam, jeho rétorické figury nevyjadřují pouze jazyk, ale skutečné charaktery lidí (nebo sociální typy)⁴² – příkladem jsou zmínky o královně Alžbětě, ve kterých je královna metaforicky připodobňována druhu rétorické figury *exergasia* (figuře krásy a lesku).⁴³

V knize III. je naznačena diskuze o dekóru námětu a textury (*res et verba*), kterou kdysi otevřel Cicero. Debata o tzv. dekóru přetrvala až do dnešní doby a názory na význam tohoto slova v Anglii šestnáctého století se různí. Podle Lamba je dekorum pravidlo, které vládne jiným pravidlům a má udržovat poezii v pravidly určeném rámci;⁴⁴ dle Hillmana znamená dekorum rozvahu, která hierarchicky odlišuje dobrá literární, sociální, morální a kulturní pravidla od špatných;⁴⁵

³⁴ *Ibid.*, s. 95.

³⁵ Srov. Quintilianus 1985, s. 354–355.

³⁶ Alexander, s. lxii–lxiv.

³⁷ Srov. Quintilianus 1985, s. 394–400.

³⁸ Church 1946, <http://www.jstor.org/stable/459239>, citováno 25. 4. 2014, s. 639 a 648.

³⁹ Puttenham 2007, s. 243–245.

⁴⁰ Lamb 2009, s. 30–31.

⁴¹ Alexander 2004, s. lxvi–lxvii.

⁴² Craik 2008, <http://www.jstor.org/stable/10.1353/ren.0.0136>, citováno 25. 4. 2014, s. 1030.

⁴³ Alexander 2004, s. lxvi–lxvii.

⁴⁴ Lamb 2009, s. 26.

⁴⁵ Hillman 1996, <http://www.jstor.org/stable/450928>, citováno 25. 4. 2014, s. 75.

Javitch zvažuje pojem slušnost či mravopověstnost ve smyslu disciplinované krásy a potěšení z básně.⁴⁶ Puttenham se do této diskuze zapojil v souladu s horatiovským pojetím, navázal na antická díla způsobem, v němž se zaměřil na návrat ke klasice tak jako kdysi Quintilianus či Horatius a snažil se vymezit pro poezii a řečnictví pevně stanovené a důstojné místo. Jeho dílo má širší význam, neboť se pokouší zřejmě i po vzoru Quintilianově (nejenom Horatiově) o zpracování tématu morálky ve společnosti a poukázání na sociálně-kulturní funkci básnictví a rétoriky. Quintilianus rétoriku považoval za prostředek vedoucí k ideálu čestného člověka a v renesanci se stalo Quintilianovo dílo základem pro vzdělané aristokraty v systému evropského školství sedmi svobodných umění (v oboru rétorika).⁴⁷ V Quintilianově době panoval dlouholetý spor o návratu k tradici (ke klasickému řečnictví a básnictví), který představoval boj proti morálnímu i kulturnímu úpadku římské společnosti⁴⁸ a je možné, že Puttenham navázal nejen na Horatiovy, ale i na některé Quintilianovy názory, včetně takových, že rétorika má souvislost se ctí člověka. Podle Quintilianiana je rétorika nejenom uměním,⁴⁹ ale také vědou, „jejímž nejvyšším účelem je mluvit dobře“.⁵⁰

Puttenham rovněž do svého díla přejal diferenciaci řečnických projevů, které Quintilianus definoval pro různé příležitosti⁵¹ – Puttenham je často spojoval s prostředím královských dvorů, zatímco Quintilianus se zaměřoval spíše na záležitosti soudních sporů. Quintilianus se zabýval jazykovědou a její kritikou, detailně analyzoval latinské neologismy a deklaroval, že se s jejich utvářením musí zacházet obezřetně,⁵² Puttenham vytvářel neologismy v angličtině, obhajoval je z etymologického hlediska a ukazoval názorně příklady jejich využití – významným přínosem bylo např. vytvoření anglických ekvivalentů pro klasifikaci rétorických figur, převzatých z řecké terminologie.⁵³

Na základě prezentovaných argumentů lze konstatovat, že *The Art of English Poesy* je dochované alžbětinské dílo, o jehož významnosti se sice již od začátku vedou určité spory, pravděpodobně však je, že se autor tohoto díla snažil prezentovat sám sebe jako šlechtice, který se stává jedním z tvůrců nové anglické literární kultury v oblasti poezie a rétoriky podle vzoru nápodoby antických vzorů. Puttenhamovo dílo poskytlo alžbětinské literární kultuře především určitý lingvistický přínos, který anglický jazyk obohatil o nové rétorické termíny jak v podobě transliterovaných slov z latiny či řečtiny, tak neologismů.

⁴⁶Javitch 1972, <http://www.jstor.org/stable/2907790>, citováno 25. 4. 2014, s. 867.

⁴⁷Kraus 1985, s. 15–16.

⁴⁸Conte 2003, s. 453–454.

⁴⁹Quintilianus 1985, s. 106; 113–118.

⁵⁰*Ibid.*, s. 111.

⁵¹*Ibid.*, s. 150–154.

⁵²*Ibid.*, s. 363–364.

⁵³Těchto termínů je asi 121. Van Hook 1914, <http://www.jstor.org/stable/282691>, citováno 25. 4. 2014, s. 111 a 127.

V konceptu *imitatio* se Puttenham přidržel předloh antických autorů Horatia a Quintiliana, z jejichž děl převzal velkou část do svého díla. Puttenham nepochybně čerpal inspiraci ze snahy antiky obnovit a kultivovat jazyk řečnictví a básnictví, zdůrazňoval kulturní a sociální přínos básníků pro celou lidskou společnost stejně jako Horatius a Quintilianus. Vycházel z konceptu *imitatio* stanoveného Horatiem, aplikoval pojetí horatiovského vlivu poezie na morálku společnosti a držel se pojetí básníka jako tvůrce; dle konceptu *imitatio* využil i Quintilianův model rétoriky, resp. jeho pojetí rétorických figur a základních rétorických pravidel. Koncept *imitatio* tak v díle *The Art of English Poesie* představuje nejenom vytvoření spisu podle vzoru antických myslitelů (zvláště Horatia a Quintiliana), ale může být považován i za originální příspěvek, poněvadž se jeho autor pokusil o vytvoření příručky přirozených pravidel anglického jazyka pro oblast poezie a rétoriky. Významným se stal rovněž příspěvek k diskuzi o otázce anglické metriky v renesanční poezii, která by podle Puttenhama neměla být do budoucna závislá na dřívějších (antických) vzorech.

SEZNAM LITERATURY

- Alexander, G. (ed.) (2004). *Sidney's 'The Defence of Poesy' and selected Renaissance literary criticism*. London: Penguin Books.
- Appert, L. G. (2000). The Pen Is Mightier than the Whore. Imperialism and Cultural Authority in Spenser and Swift. *South Central Review*, roč. 17, č. 2, s. 47–60.
- Conte, G. B. (2003). *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP.
- Craik, K. A. (2008). The Art of English Poesy: A critical Edition by George Puttenham. *Renaissance Quarterly*, roč. 61, č. 3, s. 1030–1031.
- Hillman, D. (1996). Puttenham, Shakespeare, and the Abuse of Rhetoric. *The English Renaissance*, roč. 36, č. 1, s. 73–90.
- Horatius, Q. F. (2002). *De arte poetica. O umění básnickém*. Praha: Academia.
- Church, M. (1946). The First English Pattern Poems. *PMLA*, roč. 61, č. 3, s. 636–650.
- Javitch, D. (1972). Poetry and Court Conduct: Puttenham's Arte of English Poesie in the Light of Castigliones's Cortegiano. *MLN*, roč. 87, č. 7, s. 865–882.
- Kraus, J. (1985). Dvojí návraty ke Quintilianovi. In: Quintilianus, M. F. *Základy rétoriky*. Praha: Odeon, s. 7–19.
- Lamb, J. (2009). A Defense of Puttenham's Arte of English Poesy. *English Literary Renaissance*, roč. 39, č. 1, s. 24–46.
- Puttenham, G. (2007). The Arte of English Poesie. In: Whigham, M. – Rebhorn, W. A. (eds.) *The Art of English Poesie by George Puttenham*. London: Cornell

University Press.

Stehlíková, E. (2002). Slovo k Horatiově poetice. In: Horatius, Q. F. *De arte poetica. O umění básnickém*. Praha: Academia, s. 81–101.

Quintilianus, M. F. (1985). *Základy rétoriky*. Praha: Odeon.

Van Hook, La R. (1914). Greek Rhetorical Terminology in Puttenham's the Arte of English Poesie. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, roč. 45, s. 111–128.

Ward, B. M. (1925). The Authorship of The Arte of English Poesie: A Suggestion. *The Review of English Studies*, roč. 1, č. 3, s. 284–308.

Weitzmann, F. N. (1935). Notes on the Elizabethan Elegie. *PMLA*, roč. 50, č. 2, s. 435–443.

Whigham, M. – Rebhorn, W. A. (eds.) (2007). Introduction. In: Whigham, M. – Rebhorn, W. A. (eds.) *The Art of English Poesie by George Puttenham*. London: Cornell University Press, s. 1–72.